

Szabolcs Éva

A gyermektanulmányi szemléletmód megjelenése a magyar pedagógiai sajtóban, 1890–1906

A 19. század végén Magyarországon megjelenik a gyermekkel kapcsolatos tudományos megfigyelés igénye, terjed a gyermektanulmányi szemléletmód, felfigyelnek a pszichológia tudományának legújabb eredményeire. Hogyan építik be a pedagógusok a szakmai közgondolkodásba a terjedő szemléletmódot? A következőkben a gyermekkel kapcsolatos szakmai gondolkodásnak azt az elemét igyekszünk bemutatni, amely a gyermek megfigyelésével függ össze.

A pedagógiai sajtóban szinte összekapcsolódik a gyermektanulmány és a gyermek megfigyelése. A gyermektanulmány népszerűsítése, a gyermek tudományos igényű megfigyelésének kívánalma együttesen része annak a folyamatnak, amely a korabeli sajtóból kirajzolódik.

A gyermektanulmányi szemlélet előzményének tekinthető *Felméri Lajos* nevezetes munkájának, „A neveléstudomány kézikönyvé”-nek megjelenése 1890-ben. A kortársak jól ráéreztek a mű új hangvételére. A Magyar Tanítóképző recenzense a szerző gyermek-szeretetét és a gyermek megfigyelése iránti igényt emeli ki: „célja másokban is a gyermek-szeretetet felébreszteni s a »neveléssel foglalkozókat arra serkenteni, hogy a gyermeket megfigyeljék«. Nem tartottam feleslegesnek ezen nálunk eddig szokatlan, a tudományos paedagogiai könyvekben eddig majdnem ismeretlen alaphangról... megemlékezni.” (1)

A gyermek megfigyeléséről folytatott külföldi eljárásokról sok esetben csak rövid tudósítást adott a korabeli szaksajtó:

Városi és falusi gyerekek testi növekedésének németországi vizsgálatáról számol be a *Népnevelők Lapja*: „Dr. Schmidt Jenő, lipcsei antropológiai tanár a saalfeldi járásban 9506 gyermeket vizsgált meg testi nagyságukra és súlyukra nézve...” (2) Az ilyen jellegű vizsgálatok is részei voltak az új pszichológiai-pedagógiai tudományosságnak.

„Az iskolásgyerekek fogalomköréből” címmel rövid tudósítást olvashatunk a *Népnevelők Lapjában* egy szintén németországi felmérésről: „A berlini paedagógiai egyesület megkeresést intézett az összes városi iskolahatóságokhoz az iskolába lépő gyermekek fogalomkörének megállapítása céljából... Kitűnt ugyanis, hogy 10 000 gyerek közül az égboltozatról 8145, a zivatarról 7883, a szivárványról 7770... gyermeknek volt tiszta fogalma. Olyan dolgokról azonban, melyeknél a fogalomszerzést a nagyvárosi viszonyok megnehezítik, egész másként alakulnak e számok. A naplementéről pl. 4625... gyermek bírt tiszta fogalommal 10 000 közül” A tények tárgyyszerű ismertetése mellett a tudósítás a következő mondatot fűzte az íráshoz: „Ezek az érdekes berlini megfigyelések hasonló puhatolózásokra indíthatnák a mi tanítóinkat is.” (3)

A gyermek megfigyelésének külföldi példájáról olvashatunk a Magyar Tanítóképző című folyóiratban. 1897 novemberében *Somogyi Géza* ismertetett egy amerikai tanulmányt „Psychologiai újra-éledés” címmel, a következő bevezetővel: „Lássuk most már az amerikai mozgalmakat! Követvén a német egyetemi tanárokat, Amerikában ügybuzgó

munkásoknak olyan iskolája létesült, amely feladatává a gyermekeken észlelhető lélektani jelenségek tanulmányozását tette, hogy az ifjúság jobb tanítására és nevelésére alapul szolgáló tényeket szolgáltatthasson.” (4)

Érdemes itt arra is felfigyelni, hogy a gyermekmegfigyelés pedagógiai felhasználhatóságát illetően nem fogalmazott meg kételyeket!

A gyermekek megfigyelésével kapcsolatos elvárások lassan tudományos igényű empirikus kutatásokat hívtak életre Magyarországon is, de az 1890-es években teret kaptak az olyan írások is, amelyek egyelőre csak az igényt fogalmazzák meg. Ilyen Almásy János cikke „Figyeljük meg jobban a gyermekeket!” címmel a képzőművészetben megmutatkozó tehetség korai felismeréséről, amelyben a megfigyelés módjáról, lehetséges tudományos eszközöiről nem esik szó: „határozottan arra az álláspontra helyezkedem, hogy a gyermekeknek már zsenge korukban, tehát az iskolai életben is megnyilvánuló rendkívüli tulajdonságait, a velük született tehetségeket, hajlamokat gondosan meg kell figyelni.” (5)

1898–99-ben *Pethes János* cikksorozatot közölt „A psychologia a gyermekszobában” címmel a Magyar Tanítóképzőben. (6)

Ugyancsak Pethes János volt az, aki a gyermektanulmányozás gondolatának fontosságától áthatva 1898-ban felhívást intézett a tanítószághoz „Az iskolába lépő gyermek kiismerése” címmel, világosan megfogalmazva a pszichológia és a gyakorlati nevelés kapcsolatát, a tanítók ezzel kapcsolatos lehetséges teendőit: „Manapság már azt, hogy a tanítónak a gyermek egyéniségét is ki kell ismernie, bizonyítani felesleges... Nem új dolog tehát az, a mit az összehasonlító psychologia hívei a nevelő oktatás ügyében kívánnak. Eddig is megtette ezt a legtöbb tanító. Új a dologban csak az, hogy a megfigyelés és kiismerésben az egyöntetűsége törekedünk s azt kívánjuk a tanítótól, hogy a megfigyelésének eredményét bocsássa közjóra, hogy belőle mások is okuljanak s a sok adatból a psychologus oly igazságot hozhasson ki, a mit a pedagógiában értékesíthessünk s így a népiskolai tanító adatokat szolgáltatván a tudományos paedagogiához, ennek apostola legyen; de munkájának gyümölcsét maga is élvezhesse. (...) Ha tervszerűen folytatom e megfigyeléseket, róla feljegyzéseket teszek: jobban megismerem tanítványaimat. Észjárásuk, gondolkodásmódjuk, ismereteikhez alkalmazom tanításomat. Érzelmi és akaratvilágukhoz nevelési eljárásomat...” (7)

Molnár Gyula „A tanítás mint a nevelés tényezője” című cikkében így panaszkodik, elmarasztalva vélhetőleg a gyakorlatban tevékenykedő pedagógusokat: „Nálunk Nagy László eléggé hangsúlyozza a gyermek-pszichológia fontosságát, de ki akar ma erről hallani? Pedig ez az alapja a nevelő minden eljárásának. A legfőbb szükség az, hogy megismerje a gyermek lelkében kibontakozó és helyes irányban fejlődő érzelmeket.” (8)

Vizsgált korszakunk végén ismét a Magyar Tanítóképző közöl tanulmányt *Jablonkay Géza* tollából „Adatok a kétéves gyermek lelkiéletéhez” címmel. Különböző kutatásokat ismertetve a „hivatalos gyermektanulmányozók” és a „laikus szülők” számára óhajtja demonstrálni, hogy milyen adatok nyerhetők kisgyermekek szókincsének vizsgálatából. (9) A Magyar Tanítóképző már említett elkötelezettségét a gyermektanulmányozás mellett tükrözi az a bátor hangvételű írás a „természetes nevelés”-ről, amely rövid, frappáns, figyelemfelkeltő megfogalmazásával hívja fel magára a figyelmet, és rövid terjedelme ellenére hosszabban idézünk belőle: „...veszedelmes tévúton járunk, mikor az iskolát nyögni engedjük a formalizmus és dogmatizmus szellemének járma alatt. A felvilágosodottabb pedagógusok már kétségbe esetten szemlélték e merev mozdulatlanságot s elvesztették hitüket a jobb jövőben. A természetes irány felé törő újítás szelleme, úgy látszik, végre mégis utat tör magának... A nagy didaktikai reformok szelleme... az eleven, erős, gyakorlati Észak-Amerikából indult ki s kezd terjedni hozzánk.” A rövid cikk a továbbiakban összefoglalja, hogy a „könyvekből végzett tanulás veszedelemmel fenyegeti a gyermek elméjét, idegét és egész szervezetét... Ezért véget kell vetni a káros könyvoktatásnak... a gyermeknek mindenekelőtt mozgásra van szüksége... Általában meg kell

állapítani minden iskolába lépő gyermek agybeli teherképességét s az egyéniséghez mérni az oktatás anyagát és módját... a katedrából való magyarázat helyett a gyermeket muzeumokba, növénykertbe, műemlékekhez és műhelyekbe kell vezetni.” (10)

A lélektan köréből címmel *Schön József* hosszabb írását olvashatjuk, amelyben a tudományos vizsgálódások népiskolai alkalmazását is megemlíti: „A tudósok megkísérik, hogy a gyermek lelkének képzettartalmát megállapítsák. Hadd dolgozzanak, javunkra, üdvünkre válik a tudomány. De kereshetünk, kísérletezhetünk mi néptanító emberek is. Én például mint megingathatlan igazságot merném mondani: ha ismerni, tudni akarsz tanítványod képzettartalmát, keresd fel otthonát, nézd meg a szülők lakását, házuk minden tájkáját tudd meg, mit és hogyan beszélnek a szülők, mivel játszik a gyermek, mit hall, mit lát, mit érez élte minden napjában...” (11)

A gyermeklélektan, a gyermekmegfigyelés gyakorlati alkalmazásának lehetősége a vizsgált időszakban tehát vita tárgya. A tanítónak mennyiben hasznos a gyermeklélektan? – kérdezik a pedagógusok, és a következő példa ezt a sokakban megfogalmazódó kérdést igyekszik megválaszolni: „...a gyermeklélektan a tanítóra nézve nagy értékkel bír. Erről a következőket említem meg. Az olasz lélekbúvár, *Barbini Adriano*, 600 hat éves gyermek színérzékét vizsgálta meg s ezek közül csak 215 (35%) volt képes a színeket helyesen megnevezni s a többi 390 (65%) anélkül, hogy talán színvaktságban szenvedtek volna nem és pedig azért, mivel a szín és a név egybefoglalására, a kettőnek összekötésére még képtelenek voltak. Ebből az következik, hogy az ily koru tanulók a tanító színmegnevezéseit meg sem értik s épp ezért elkerülhetetlen, hogy a tanító az ilyen tanulókat színes táblácskák vagy kréták segítségével kipróbálja és az ilyképp kikutatott tanulókkal a színérzék és a szín nevének összefoglalását, egybekapcsolását begyakorolja.” (12)

A gyermek megfigyelésével kapcsolatos szakmai szemléletváltás nyomára kívántam bukkanni a *Család és Iskola* című kolozsvári pedagógiai hetilap Paedagogiai esetek rovatának vizsgálatával. Az e lap szerkesztésében korábban részt vevő *Boga Károly* a következőképpen idézte fel a gyermekmegfigyelés és a lapban közölt „Paedagogiai esetek” kapcsolatát:

„A dolog azonban csak »gyermekpszichológia« néven új nálunk. Mint helyesen értelmezett gyermekmegfigyelés, amely az arra szolgáló alkalmak és esetek felhasználásával a gyermek tanulói és növendéki egyéniségét kutatja, egykorú a magyar tanítói derékséggel. Már a realisták megtanították rá a tanítóvilágot, hogy nem lehet se tanítani se nevelni a gyermek egyéniségének a figyelembe vétele nélkül... Fölösleges ezért a Láng lelkes felhívása, hogy kezdjünk hozzá a gyermekmegfigyeléshez, mert már régen hozzá kezdtünk... és dicsekedés nélkül legyen mondva, én már a 80-as években amikor Nagy László és Láng Mihály még csak nem is gondoltak a dologra, nagyon behatólag foglalkoztam a kérdéssel és ha jól emlékszem, a Néptanítók Lapjának az 1885-i egyik számában, Paedagogiai esetek címmel cikkeztem is róla, sőt dr. Baló barátommal az érdekében külön folyóirat megindítását is terveztük volt és a szándékunktól csak Fazekas József egykori kedves tanárunk kérésére álltunk el, aki az új folyóirat helyett az általa szerkesztett kolozsvári lapban, a *Család és Iskola*-ban »Paedagogiai esetek« címmel új rovatot nyitott.” (13)

A folyóiratban az 1898-as, illetve az 1906–8-as évfolyamokban közzétett „eseteket” elemzik és foglalják össze a mellékelt táblázatok. Az 1906–8-as évfolyamokhoz csak részlegesen tudtam hozzáférni, ezért hiányos az esetek sora. Jelzésértékűnek tartom, hogy 1898-ban „pedagógiai esetekről”, majd egy évtizeddel később már „nevelői megfigyelésekről” esik szó. A szóhasználat szemléletbeli változást is tükröz. Az esetek kommentálása, elemzése pedig egy olyan irányú változást érzékeltet, amelyben a normatív felfogás átadja a helyét a leíró jellegű, mindössze a megfigyelést tükröző bemutatásnak. Lássunk erre két példát! Az első az 1898. évfolyamból származik (265.).

„*A hazug gyermek.*

Mennyi idős ez a gyermek, kérdi a vasúti kocsiban a kalauz egy úriasszonytól, a ki csak saját személyére váltott jegyet.

Három és fél éves, volt a válasz.

A gyermek öt évesnek látszik, jegyzé meg a kalauz.

Az anya felháborodva szól a fiához: „Béla, hány éves vagy?”

A fiú elpirul és hebeg: „Három és fél éves.”

A kalauz fejcsóválva hagyta el a kocsit.

Később ugyanezen asszony szomorúan panaszkodott egy bizalmas körben, hogy fia nagy bánatot okoz neki, mert mindig hazudik s ezzel sok szégyent hoz reá. Nem használ sem intés, sem büntetés.

Sok szülő okulhatna e példán.”

Látható ebből az esetből, hogy tartalma, megfogalmazásmódja tanító jellegű. Intő példával akar szolgálni a helytelen szülői magatartásról, elítéli azt. Képvisel egy erkölcsi, viselkedési normát, amelyet követendőnek tart, és ezért terjeszti az újság hasábjain.

A következő példa az 1907-es évfolyamban jelent meg (508.).

„*A gyermekszobából.*

Valahányszor muzsikálok, a fiam mindig nagy figyelemmel hallgatja. Egyszer dolgozom bent a szobámban s hallom, hogy az előteremben Zoltán nagyon zakatol. Kimegyek, hát a kemence (kis vaskályha) ajtaján levő nyíláson a fogót bedugva kegyetlenül húzza-taszítja. Mit csinálsz Zolim?, kértem tőle. Ő örömmel feleli: Muzsikál Zoltán.”

Ez a kis történet nem törekszik tanulság megfogalmazására, mindössze egy, a gyermekkel kapcsolatos egyedi megfigyelést rögzít. Célja nem a didaktikus jellegű tanítás, hanem az apró történetben rejlő, a gyermekre jellemző gondolkodás- és cselekvésmód bemutatása. Az ilyen típusú „nevelői megfigyelések” közlésével az újság arra akart példát szolgáltatni, hogy a tanítók, szülők képesek gyermekeik pedagógiai jellegű megfigyelésére. A gyermektanulmányozás ilyen apró, a fejlődéssel összefüggő történetek rögzítésével kezdődik. Ebbe az irányba mozdult el a Család és Iskola tanúsága szerint a századforduló pedagógiai újítások iránt érdeklődő tanítósága.

Jegyzet

(1) *Magyar Tanítóképző*, 1890. ápr. 25. 202–203.

(2) *Népnevelők Lapja*, 1892. aug. 13. 552.

(3) *Népnevelők Lapja*, 1892. dec. 31. 885.

(4) *Magyar Tanítóképző*, 1897. november, 591.

(5) *Népnevelők Lapja*, 1896. dec. 12. 796–798.

(6) 1898. május, 299–309.; június, 349–369.; október, 460–472.; november, 499–512.; 1899. február, 108–121.; április, 277–296.; június, 416–440.; október, 559–565.; november, 625–632.; december, 677–702.

(7) *Magyar Tanítóképző*, 1898. december, 568–569.

(8) *Népnevelők Lapja*, 1902. nov. 8. 735–736.

(9) *Magyar Tanítóképző*, 1905. márc. 147–152.

(10) *Magyar Tanítóképző*, 1903. jan. 55.

(11) *Néptanítók Lapja*, 1904. jan. 14. 8.

(12) *Magyar Tanítóképző*, 1904. febr. 82.

(13) *Magyar Tanítóképző*, 1905. ápr. Ekkor Boga Károly közel félezer ilyen, a *Család és Iskola*-ban megjelenetetett esetre hivatkozik.

sorszám	cím	probléma	szereplők	javasolt megoldás	értékelés
260	A vessző az iskolában	teljesítmény és büntetés kapcsolata	tanító – gyerek	büntetéssel fenyegetés mellőzése	nincs kifejtve, rejtetten a testi fenytést alkalmazó tanító elítélése
261	A házigőlya	iskolai – otthoni ismeret ellentéte	anya – lánya	nincs	nincs kifejtve (leíró jellegű)
262	A püspök és növendéke	nevelés hatékonysága	nevelő – gyermek		(leíró jellegű)
263	Egy könnyelmű szó	embertársak hatása	vádolt – bíró – „űri ember”	embertársak felelőssége	magyarázó
264	A hat éves gyermek fufangja	rossz tanuló gyerek, jellemhibával	tanító – gyerek – anya	nincs	a gyermeket elítélő
265	a hazug gyermek	szülői nevelés fogyatékosága	anya – gyerek – kalauz	szülői felelősség előhívása	az anyát elítélő
266	A pajkosság elfajulása	lopás, hazudozás	tanító – rossz gyermek – jó gyerek	megszégyenítés, bezárás, kiközösítés	a gyermeket elítélő
267	Az iskola és a társadalom	lopás, hazudozás	tanító – rossz gyermek – jó gyerek	kemény büntetés, „eltévelyedett megjavítása”	iskola fontossága
268	A megfigyelő képesség hiánya	elveszett tárgy	tanító – osztály	tévedés beláttatása	hosszadalmas, didaktikus magyarázat
269	Két szélsőség	zárkózott gyermek	tanító – gyermek – anya	nincs	szülői megoldás elvetése
270	Pörgettyű	a divatos játék hátrányai	tanító – osztály	tiltó parancs helyett észérvek	szép szó, magyarázat nevelő ereje
271	Szégyelli, hogy a fia rossz osztályzatot kapott		tanító – szülő	a tanító álláspontjának érvényesítése	szülői magatartás elítélése
272	Hogy akarták a szülők kikerülni gyermekük osztályozását	a szülők szándékosan nem engedték iskolába a gyereket	tanító – szülő	a tanító álláspontjának érvényesítése	szülői álláspont elítélése
273	A szülő panasza az osztályozás miatt		szülő – ismerős	szülő meggyőzése	magyarázó, a tanító mellett érvelő
274	Azért jár iskolába, hogy itt megtanítsák	gyenge tanuló otthoni segítése	tanító – anya	nincs	nincs
275	Toldi az első elemi osztályban	a gyerek produkáltatása	tanító – szülő	szülői kérés elutasítása	szülői magatartás elítélése
276	Megértették példálózásomat	kicsúfolás	tanító – osztály	meggyőzés	a tanítói megoldás eredményességének méltatása
277	Az ajtó betéve	„szükségsszék” ajtajának becsukása	tanító – osztály	figyelemfelkeltés	a tanítói megoldás eredményességének méltatása
278	Hazugság		tanító – osztály – rossz tanuló	gyermek leleplezése	gyermek elítélése

1. táblázat. Paedagogiai esetek, Család és Iskola, 1898

sorszám	cím	probléma	szereplők	javasolt megoldás	értékelés
499	A hit		tanító – gyermek		leíró jellegű
500	Mimikai tanulmány		tanító – gyermek		leíró jellegű
501	A választás	tanítóválasztás	iskolaszék tagjai	nincs	iskolaszék gondolkodásmódjának korlátai, tanítói teljesítmény védelme
508	A gyermekszobáról				leíró jellegű
509	Az elmaradás indoklása				leíró jellegű
510	A gyerek megfigyelése				leíró jellegű
511	Ötöst adott...		tanító – gyermek		leíró jellegű
512	Az 5 éves fiúcska a szolgálat a mondásával sarokba szorította		gyerekek – szolgálat		talpraesett gyerek, tekintélyét veszített felnőtt
513	Jó akart lenni		anya – apa – gyermek		leíró jellegű, nem az elbeszélt problémát elemzi
514	Igazságos osztás				leíró jellegű
515	Volt				leíró jellegű
516	Ami azután következik	károkozás	tanító – gyermek	kár megtérítése	leíró jellegű, nem az elbeszélt problémát elemzi
517	Kényes kérdés	gyerekek zsidóellenessége	tanító – gyermek – osztály	türelmes magyarázat, meggyőzés	tanítói megoldás eredményességének kiemelése
554	A tehén ruhája		apa – gyermek		gyermeki viselkedés értelmezése
555	Jóvátette a vétkét	színházlátogatás	gyóntató – gimnazista diák	nincs	leíró jellegű
556	A helytelen gyermek	magatartás-probléma	tanító – rossz gyermek	különleges feladat	szakmai magyarázat
	Könnyebb rontani, mint csinálni	játék-konfliktus	6 éves gyerekek	nincs	leíró jellegű
	Hogyan határozza meg a 6 éves gyerek a holnapot és a holnapután?		gyermek – szülők	nincs	leíró jellegű, általánosító magyarázat

2. táblázat. Nevelői megfigyelések, Család és Iskola, 1906–1907